

Bondeoffentlighed uden bønder

Steen Fiil, Anne Jerslev, Mogens Krabæk, Karin Luxhøj Sloth og Jørgen Stiegel *Bondeoffentlighed i Danmark i det 19. århundrede*, Fagtryk 1975.

Når man finder, at bøndernes historie i det forrige århundrede er meget interessant og afgørende for forståelsen af de særlige danske traditioner, kan man godt blive forvirret, når man læser de tre vigtigste fremstillinger af denne fase i danmarkshistorien, som foreligger fra litteratur i henholdsvis Århus, Odense og København.

Ideologikritikken præger på godt og ondt disse fremstillinger, som er fremkommet i årene 75 og 76. Det viser sig, at de fortæller to vidt forskellige historier på trods af at de principielt henholder sig til den samme metode og refererer til de samme kilder – der er selvfølgelig forskel på antallet af kilder.

Den ene historie, som kommer fra både Odense og København, fremstiller bøndernes heroiske kamp mod undertrykkerne i deres dannelse af en særlig agrarsmåborgerlig bevidsthedsform formidlet af en særlig modoffentlighed. I kulminationen indhentes bønderne dog af proletariatet, og deres bevidsthed forfalder herefter.

Den anden historie, som kommer fra Århus, er anderledes nihilistisk anlagt, og det er den jeg skal behandle i det følgende. Inden jeg går ned i en mere detaljeret kritik, vil jeg opridsen den model forfatterne bruger.

Grundtesen er, at "Bondeklassens konstituering herhjemme på ingen måde er identisk med denne classes *selv*konstituering som klasse" (s. 1). Hvis man bliver enig med sig selv om, at denne sætning er meningsfuld overhovedet ud fra en marxistisk tankegang, så må man spørge sig selv, hvor den tese kommer fra? Der henvises til, at bønderne i deres produktionsmåde er "atomiserede selvstændige småproducenter" og at de derfor ikke kan danne en selvstændig klassebevidsthed (se s. 6f.). Det er Marx' bekendte citat om visse franske bønder (i Louis Bonapartes *attende brumaire*), man her tager til sig. Bønderne skulle være som kartofler i en kartoffelsæk. Denne formodning underbygger man empirisk ved at pege på, at den selvorganisation, man i århundredets første halvdel retfærdigvis ikke kan se bort fra, sker 'lokalt': "Den ideologiske og materielle mobilisering er knyttet til det lokale og har sit udspring her. Derimod

er den decideret partipolitiske organisering styret ovenfra, dvs. primært fra hovedstaden og gennem *ledere*, som ikke er bønder" (s. 11). Man afviser altså de mange bondeoffensiver i 40 og 50'erne med at de er lokale. Hvorfor er det forfatterne imod, at oppositionen opstår lokalt? Det viser netop, at den gror spontant frem af bøndernes hele livssituation – herunder de produktionsmæssige forhold.

Det viser sig i 70'erne og fremefter med al ønskelig tydelighed, at gruppens ensidige tese ikke er holdbar. Med højskolebevægelsen, andelsbevægelsen osv. er tesen om kartoffelsækken for broget, og man griber da til følgende: "I henseende til produktionsorganiseringen fastholder gårdmændene sig indtil krisen i 80'erne som småborgerskab med den småborgerlige produktionsmåde, som den instrumentelt defineres i Den Jyske Historiker (s. 54 overst). Men ellers kan man ikke sige, at gårdmændene hverken i selvforståelsen eller reelt placerer sig som agrart småborgerskab (Den Jyske Historiker 54ff.). Gårdmandsklassen må altså fastholdes som borgerskab snarere end som småborgerskab, og som en i materiel henseende velforvaret stand" (s. 60f.). Nu tror jeg gerne Martin Zerlang, når han i "Bøndernes klassekamp" skriver, at bønderne mod århundredets slutning begynder at anskaffe klaverer til deres døtre, men en optagelse af visse borgerlige træk giver naturligvis ikke baggrund for et så bastant skilleskift, som her angivet. Og med den argumentation, der her anføres om 'velforvarethed' (hvad mon det betyder?), synes jeg man er ovre i det mere pjattede. Dertil kommer, at man bogen igennem skifter mellem talrige klassemæssige betegnelser for bønderne.

Nu er det jo mere end almindelig smart at gøre bønderne til borgere hen i 70'erne, for så får man lejlighed til at køre frem med hele ideologikritikkens velkendte apparat. Kritikken af småborgerskabet er jo knap så udviklet.

Man bruger Habermas' beskrivelse af den ideale borgerlige offentlighed som udgangspunkt. Fremstillingen forekommer mig i flere henseender at være inkonsekvent, og det er ikke altid lige klart hvor forfatterne befinder sig i historien, men så vidt jeg kan se, er den gennemgående opfattelse, at bønderne på to måder 'udefra' presses ind i en borgerlig offentlighed. På den ene side tvinger de økonomiske forhold de modvillige bønder til ændring af de produktionsmæssige forhold. Det er ord som 'kapitalisering', 'markedsøkonomi', 'samfundsmæssiggørelse' der tvinger bønderne til udflytning, afløsning, selveje. Bønderne selv er karakteriseret ved at være reaktionære, ved at holde fast på de feudale forhold. Der sker så en ideologisk forførelse 'udefra' af folk lige fra godsejere til grundtvigianske præster og lærere, som får bønderne til at 'udfylde' de 'rammer', der allerede

er lagt (se f.eks. s. 125). At der her er tale om, at analyseapparatet bringer nogle 'rammer' ind synes at være temmelig oplagt, og der er derfor ikke megen mening i at sætte bønderne til at 'udfylde' dem.

Forfatterne konstaterer, at denne forførelse efterhånden lykkes så godt, så bønderne af sig selv begynder at agere som borgermænd, og man lader dem så få en borgerlig klassebevidsthed (se f.eks. s. 86). Nu kunne jeg være så skolemesteragtig og sige, at så fik de da en klassebevidsthed alligevel? Men måske er det ikke en rigtig klassebevidsthed. I forbindelse med højskolebevægelsen begynder man at stille proletarisk revolutionære krav til bønderne, som de altså beklageligvis ikke kan leve op til: Grundtvigs højskoletanker blev "i kraft af sit abstrakte værdigrundlag (...) afledende og begrænsende for realiseringen af den samlede bondestands interesser ved højskolens apologetiske holdning overfor den basale organisation af 'samfundet'" (s. 84). På den ene side tales der her om en feudal 'stand', på den anden side om et proletarisk revolutionært mål. Hvor er vi i verden?

Jeg vil afslutte disse betragtninger over gruppens model med at konstatere, at man ikke kan bruge en dichotom kapitalist-proletar-model, når man nu en gang har valgt at skrive om de danske bønder i det nittende århundrede. Dels er bønderne hverken proletarer eller kapitalister, dels er det danske samfund præget af en hel række specifikke forhold, der gør denne kapitallogiske problemformulering taget direkte fra bogen utilstrækkelig.

Belært af Claus Bøje i KRITIK 44/1977 vil jeg sige noget om gruppens brug af kilder. Selvom jeg heller ikke er faghistoriker, falder der mig nogle åbenlyse svagheder i øjnene. I behandlingen af grundtvigianismen trækker man i høj grad på højregrundtvigianere, og jeg får uvægerligt en mistanke om, at man har fundet kilder frem, der passer bedst til tesen om bønderne som borgere. Under alle omstændigheder kan de ikke gøre krav på repræsentativitet. I det hele taget er jeg skeptisk overfor behandlingen af Grundtvig. Så vidt jeg kan gennemskue, har gruppen kun læst indledningen til "Nordens Mytologi" og for resten stykker man en beskrivelse sammen af sekundærlitteratur uden at forholde sig eksplicit til disse forskeres metode — i enkelte tilfælde gør man dog opmærksom på, at en forfatter er Grundtvig venligtsindet. Men jeg ville foretrække en analytisk læsning af et passende udvalg af eksemplariske Grundtvig tekster. Hvor er eksempelvis hans højt værdsatte salmer?

I forbindelse med Bondevennerne og Oktoberforeningen synes den historiske vurderingsevne at være ret ringe. De fremhæves begge som eksempler på bøndernes forførelse. Men Bondevennerne var ikke de nationalliberales blotte opsugning og formynderi af bønderne. De

udgjorde en klar venstrefraktion indenfor partiet, hvorfor de da også spalttes fra. Oktoberforeningen er på ingen måde sagens kerne, men afgjort et marginalfænomen (se s. 6f., 21, 24, 123).

Når den omtalte tese skal hente belæg i det historiske materiale, synes jeg gruppen har tendens til at svinge mellem historiske fordrejninger og banale konklusioner om, at bønderne ikke levede op til en virkelig revolution. Andelsbevægelsen indrømmes at bygge på principper om 'selvorganisering', 'demokrati', 'solidarisk hæftelse', 'producenternes ligestilling' (s. 114f.) for dog alligevel at affærdiges således: Andelsbevægelsen var begrænset til cirkulationssfæren. "Hermed var også muligheden fjernet for, at den på et tidspunkt kom til at støde an mod den private ejendomsret og de øvrige borgerlige konceptioner, idet andelsorganiseringen ikke bevidsthedsmæssigt kunne bringe bønderne ud over den borgerlige ideologi, som gennem hele århundredet var blevet "indgydt" dem gennem strukturændringerne og senere også gennem højskolen. Andelsbevægelsen fik altså ingen indflydelse på bøndernes politiske krav og blev højst en totaludfyldning af de rammer, som den borgerlige stat havde sat for offentlighed" (s. 120). Gruppens begrebsapparat formår altså ikke at skelne mellem 'producenternes ligestilling' osv. og et aktieselskab. Den historiske forskellighed elimineres. At man så fylder en — i mine ører — tom offentlighedsretorik på, gør ikke sagen bedre.

Når nu det hele kommer 'udefra' til bønderne, så må man spørge sig selv: står der noget som helst om bønderne som subjektiv faktor i bogen? Hvordan var hele deres omfattende konkrete livssammenhæng, hvordan bearbejdede de deres traditioner, hvordan følte og tænkte de? Jeg har prøvet at sammenstykke det billede bogen giver.

I midten af århundredet er de som nævnt temmelig reaktionære, ("gårdmandsklassens ikke særlig progressive indstilling" (s. 16)). Det kommer til udtryk i deres modværg mod "smadringen af den gamle kollektive kultur" (s. 122), altså landsbyfællesskabet. Denne modværg skulle i århundredets første halvdel komme til udtryk i de gudelige vækkelser: "Denne opløsning af landsbyfællesskabet nødvendiggjorde for bønderne et nyt fællesskab, der reagerede mod de påtvungne nye tilstande med et forsøg på at nå tilbage til tidligere tilstande i organiseringen af de gudelige forsamlinger, som i deres indhold er reaktionære til trods for det opgør mod autoriteterne som ligger i selve organiseringsformen" (s. 40). For det første mener jeg ikke der er tale om nogen 'smadring' af den kollektive kultur, idet det kollektive jo netop lever videre i andelsbevægelsen, højskolen osv. — et forhold gruppen helt overser —, for det andet ligger der hos gruppen en idyllisering af landsbyfællesskabet (den er overvejende

implicit, men ikke mindre virksom af den grund) som jeg ikke tror der er hold i realhistorisk, for det tredje er jeg ikke så sikker på, at de gudelige vækkelser er reaktionære. Uden selv at besidde den nødvendige viden finder jeg netop Martin Zerlangs opridsning af vækkelsernes kaldsformidlede socialisering til de nye arbejdspræstationer særdeles perspektivrig (se "Bøndernes klassekamp", s. 149ff.).

Videre får man at vide om bønderne (idet der henvises til grundloven i 1849): "Denne borgerlige omdefinerings rammer søger bønder og husmænd at leve op til at udfylde igennem slettelsen af klassespecifikke krav om overtagelse af de borgerlige normer, parallelt med den produktionsmæssige udvikling, gennem en opdragelse til at gebærde sig indenfor den politiske offentlighed, bibragt dem af de til klassen udefrakommende ledende "borgerlige" personer" (s. 23). Ser man bort fra den særegne sproglige konstruktion, så er der virkelig mange problemer i dette citats udsagn. Når man hele tiden taler om 'rammer' og 'forførelse' må man forudsætte, at der findes nogle grupperinger i samfundet, som har en vældig magt, overblik mv. Er det faktisk tilfældet, hvem er det mere præcist, hvordan finder det helt konkret sted? Det eneste konkrete man trækker frem er nævnte Bondevenner og Oktoberforeningen. Og hvad betyder det, at forførelserne pludselig kommer i kursiv? De er måske slet ikke borgerlige alligevel? Hvordan kan bønderne have klassespecifikke krav de må slette, når man mener de bliver til et landborgerskab? De er måske ikke et rigtigt borgerskab alligevel? Hvad betyder en borgerlig omdefinerings rammer?

Bøndernes familieforhold er et konkret og væsentligt forhold til forståelse af deres livsforhold, men dette forhold behandles i bogen kun for husmændenes vedkommende. Man siger her s. 28, at de missionske husmænd modsatte sig socialismen fordi den "ville ødelægge familie- og alle mulige andre værdifulde strukturer i individets struktur". Det forhindrer dog ikke gruppen i at sige, at indre mission undsiger "alle de værdier det agrare borgerskab (dvs. bønderne, H.R.) igennem sin grundtvigianisme satte højt: familien, det menneskelige og det folkelige" (s. 70).

Det forhold jeg selv finder afgørende til oplysning om bønderne, er den sammenhæng der eksisterede og i ret høj grad stadig eksisterer i deres livssituation med de følelses- og selvforståelsesformer det afføder. Der er ikke tale om adskilt arbejds- og intimssfære, men familien og medhjælpen udgjorde langt hen ad vejen netop et fællesskab, der rakte ud over mange livsforhold. Det mener man ikke i bogen. I forbindelse med 'dannelse' skriver man, at denne "kategorisk er henlagt under privatområdets intimssfære" (s. 90) og at højskolen

med dens karakter af familiært samvær dermed skulle blive stedet for bøndernes dannelse. En dannelse som tilføres dem 'udefra'. Igen er der masser af problemer. Jeg skal indskrænke mig til det følgende: Ordet 'dannelse' refererer til en bestemt stands repræsentative adfærd overfor andre stænder, og der må i denne historiske fase være tale om embedstandens dannelse, som bønderne overtager træk fra. Men nu er bøndernes faktiske radikale opgør med hele denne dannelsestradition stærkt underbelyst i bogen. I virkeligheden er det måske den familiære socialisation man taler om, og der er god mening i at påpege hvordan højskolen støtter familiens opdragelse af de unge i overensstemmelse med de nye samfundsmæssige forhold. Forfatterne når i den forbindelse frem til den særprægede betegnelse for højskolen, at den er et 'offentligt hjem'. Nu kursiverer man selv, hvad dét så skal betyde, men kunne dette ikke have været et signal for gruppen om, at der var noget i virkeligheden, der gik på tværs af den anvendte offentlighedsmodel? Jeg mener, at når højskolen organiseredes ud fra familiære samværsformer, så var det fordi den skulle knytte an til bøndernes faktiske livssituation (altså ikke noget med 'udefra' i ensidig forstand), hvor familien netop var arbejdspladsen for bønderne. Højskolerne var både intime, politiske (ikke i snæver forstand), religiøse, historiske, fordi bønderne netop ikke ud fra deres produktionsmåde delte deres livssammenhæng op. At denne helhedsbetragtning hos bønderne har sine begrænsninger under specifikke historiske forhold er en anden sag, men den er der. Dette uborgerlige (men altså småborgerlige) træk ved de danske bønder negligerer man ret konsekvent. Man fremhæver, at de gudelige vækkelser kun opererer indenfor det kulturelle område (hvad det så er for et). Man citerer bl.a. Grundtvig for "at Støv og Ånd kan gennemtrænge hinanden" (s. 51) — altså hans fastholdelse af sammenhængen mellem håndens og åndens arbejde. Alligevel mener man, at han blot er idealistisk, borgerlig ideolog, romantiker, abstrakt, og man fejer ham og grundtvigianismen af bordet med følgende salut: "Grundtvigianismen kan i kraft af sin totale abstrakthed tage stilling til et hvilket som helst problem" (s. 68). Jeg vil gerne give gruppen ret i, at Grundtvig ikke var en sand revolutionær (hvem havde dog også ventet det), men jeg kan ikke se, hvad jeg skal med en række etiketter, som de anførte. Det må være sagen at fastholde det komplekse hos Grundtvig, der viser hans store historiske betydning. At reducere ham til en borgermand slet og ret, der forførte bønderne, er noget pjat.

Jeg mener, der er en klar tilbøjelighed til, at man med sin tese og sit ureflekterede analyseapparat kvæler den historiske virkelighed, og man slutter med at lade analyseapparatet overtage hele dødsboet: "At

ovenstående summering i lighed med hele opgavens struktur er inddelt som den er, er naturligvis ikke nogen tilfældighed, men et udtryk for struktureringsprincippet i den borgerlige offentlighed og dermed for dannelsen af den nye bondekultur efter smadringen af den gamle, som en kultur opsplittet i nogle afgrænsede sammenhænge: økonomisk, dannelsesmæssige (ideologiske), politiske, er en integrering af bønderne direkte i den borgerlige offentlighed op igennem århundredet" (s. 124).

Kunne man så bare være sikker på, at fremtidige læsere ville læse denne bog med den nødvendige skepsis, og de herved kunne udnytte de relevante historiske oplysninger, den trods alt indeholder. Men netop dens – i mine ører – pseudovidenskabelige ordstrøm lægger utvivlsomt for mange et tågeslør henover usikkerheden og begrænsningerne. Et par eksempler: "... gennemløber en samfundsmæssiggørelsesproces på alle niveauer ..." (s. 11); "... baggrundsorganiseringer til udfyldning af de ovenfra satte forvaltningsmæssige strukturforandringer ..." (s. 20); "De ideologisk-kulturelt fixerede grundtvigianere (...) De mere materielle bjørnbakkere ..." (s. 24). Jeg finder det videnskabeligt set forkasteligt at stive sin tale af med tautologiske, ikke-definerede begrebsdannelser. Er det ikke netop forførelse?

Henrik Reinvaldt